

АДАПТАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ДО ACQUIS ЄС ЩОДО БОРОТЬБИ З КОРУПЦІЄЮ

ADAPTATION OF UKRAINE'S NATIONAL LEGISLATION TO THE EU ACQUIS REGARDING ANTI-CORRUPTION EFFORTS

Гнітій А.О., асистент кафедри права Європейського Союзу
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Козаченко Д.І., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Лисенко Є.П., студентка III курсу міжнародно-правового факультету
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена дослідженню особливостей адаптації українського законодавства до *acquis* ЄС у сфері боротьби з корупцією. У роботі розкрито концепцію «*acquis communautaire*» та пояснено її значення для проведення євроінтеграційних процесів. Автори наголошують на тому, що *acquis* ЄС та законодавство ЄС є не тотожними поняттями. Перша категорія є значно більшою та включає в себе законодавчі акти ЄС, інші обов'язкові акти установ ЄС, принципи права, міжнародні договори, акти «м'якого» права тощо. Враховуючи такий підхід, держава-кандидатка повинна бути готовою імплементувати у національне законодавство не лише ключові положення законодавчих актів ЄС, але й також враховувати положення міжнародних угод, укладених ЄС із третіми країнами та міжнародними організаціями, правові позиції Суду ЄС, рекомендації та висновки інших інституцій ЄС та інше.

Встановлено, що адаптація українського законодавства до *acquis* ЄС у сфері боротьби з корупцією передбачає проведення широкого комплексу заходів, які включають прийняття законодавчих актів, розроблення стратегій та планів дій, створення інституційного механізму, впровадження ефективної правозастосовної практики. У статті доведено прогрес у реалізації Україною антикорупційної політики, починаючи з 2014 року. Позитивно відзначено прийняття спеціальних законів, які безпосередньо стосуються запобігання корупції шляхом використання таких інструментів як електронне декларування посадових осіб органів державної влади та місцевого самоврядування, створення електронної системи для проведення публічних закупівель «Prozorro», запровадження інституційного механізму у рамках якого проводиться моніторинг діяльності посадових осіб на предмет наявності корупційних ризиків (НАЗК) та у разі підтвердження таких фактів проведення розслідування (НАБУ, САП) та судового розгляду (ВАС).

Зроблено висновок, що впровадження європейських стандартів з протидії та запобігання корупції є однією з ключових умов для подальшого процесу інтеграції України до ЄС. Крім того, цей процес матиме позитивний вплив для побудови демократичних інститутів в Україні, економічному зростанню та соціальному захисту населення.

Ключові слова: євроінтеграція, наближення законодавства, *acquis* ЄС, антикорупційна політика, Угода про асоціацію 2014 р., членство в ЄС.

The article is dedicated to the investigation of the peculiarities of adapting Ukrainian legislation to the EU *acquis* in the field of combating corruption. The paper explores the concept of "*acquis communautaire*" and explains its significance for conducting European integration processes. The authors emphasize that the EU *acquis* and EU legislation are not identical concepts. The first category is considerably larger and includes EU legislative acts, other mandatory acts of EU institutions, principles of law, international treaties, "soft law" acts, and more. Considering this approach, a candidate country must be prepared to implement not only key provisions of EU legislative acts into national legislation but also take into account the provisions of international agreements concluded by the EU with third countries and international organizations, legal positions of the Court of Justice of the EU, recommendations and conclusions of other EU institutions, and more.

It is established that the adaptation of Ukrainian legislation to the EU *acquis* in the field of combating corruption involves a comprehensive set of measures, including the adoption of legislative acts, development of strategies and action plans, establishment of an institutional mechanism, and implementation of effective legal practices. The article demonstrates progress in the implementation of anti-corruption policy in Ukraine since 2014. Positive aspects include the adoption of special laws directly related to preventing corruption, such as the use of tools like electronic declaration of officials in government bodies and local self-government, the creation of an electronic system for public procurement known as "Prozorro," and the introduction of an institutional mechanism through which the activities of officials are monitored for corruption risks (NACP). In case of confirmed facts, investigations are conducted (NABU, SAPO), followed by judicial proceedings (HACU).

The conclusion is drawn that the implementation of European standards in countering and preventing corruption is one of the key conditions for Ukraine's further integration into the EU. Moreover, this process will have a positive impact on the construction of democratic institutions in Ukraine, economic growth, and social protection of the population.

Key words: European integration, approximation of legislation, EU *acquis*, anti-corruption policy, Association Agreement 2014, EU membership.

Актуальність обраної теми. Проблема корупції була одним із каталізаторів Революції гідності в Україні 2014 р., яка призвела до зміни уряду, втечі Президента та більшості його приближників [1, с. 4]. Корупція – це явище, яке викликає недовіру суспільства до державних установ та їх посадовців, сприяє процвітанню тіньового сектора економіки, що зрештою перешкоджає розвитку країни та суспільства [2, с. 482]. Хоча, сучасний кризовий стан української економіки значною мірою обумовлений збройною агресією росії проти України, не менш негативний вплив становить корупція серед органів державної влади. Використання корупційних схем призводить до розкрадання та нецільового використання коштів державного бюджету України.

Корупція перешкоджає налагодженню та розвитку відносин із міжнародними партнерами, що призводить до відмови від фінансування та, як наслідок, зменшення обороноздатності на фоні триваючої збройної агресії проти нашої держави.

14 грудня 2023 року Європейською Радою було прийнято рішення про перехід з Україною до переговорної стадії на шляху до вступу в Європейський Союз (далі – ЄС). Відтепер, нашою державою мають бути здійснені комплексні реформи спрямовані на приведення у відповідність національного законодавства та практики його застосування до європейських стандартів по 35 сферам *acquis* ЄС, які включають питання боротьби з корупцією.

Враховуючи важливість розроблення ефективної антикорупційної політики для успішного втілення євроінтеграційних реформ для забезпечення стабільності та прогресу розвитку держави, проблематика адаптації законодавства України до *acquis* ЄС з питань боротьби із корупцією набуває великої актуальності.

Останніми роками зазначена тематика була об'єктом дослідження в роботах українських науковців: І. Ю. Дір, Н. Задираки, Є. В. Зосімова, Р. Кабанець, О. М. Коваль, О. С. Проневич, І. В. Яковюка. Проте, згадані вище науковці фокусувалися здебільшого на виконанні Україною міжнародних зобов'язань у сфері боротьби з корупцією, що закріплені в Угоді про асоціацію 2014 р., та не враховували новий трек щодо вступу нашої держави до ЄС.

Метою статті є розкриття особливостей наближення українського законодавства до *acquis* ЄС у частині боротьби з корупцією, а також розроблення рекомендацій щодо подальших євроінтеграційних реформ, спрямованих на подолання та попередження корупційних ризиків у публічному та приватному секторах.

Вклад основного матеріалу. Відповідно до положень преамбули Угоди про асоціацію 2014 р. [3] Україна повинна забезпечити поступове наближення національного законодавства до *acquis* ЄС по тих напрямках, які визначені у тексті цього міжнародного договору. Однак, ст. 22 Угоди про асоціацію 2014 р., яка стосується співробітництва з метою проведення боротьби з корупцією не містить «твердих» зобов'язань. Разом з тим, прогрес у процедурі вступу до ЄС висуває для України чітке зобов'язання максимально наблизити національне законодавство до європейських стандартів для взяття в майбутньому на себе обов'язків, що випливають із членства, включаючи дотримання цілей політичного, економічного та валютного союзу (третьій копенгагенський критерій – правовий) [4, с. 13]. Відтак, перед Україною поставлена конкретна ціль із адаптації національного законодавства до *acquis* ЄС, у тому числі у сфері боротьби з корупцією.

Концепція «*acquis communautaire*» (далі – *acquis* ЄС) є важливою для розуміння ЄС та його інтеграційних процесів, що відбуваються в Європі та пов'язані з розширенням Союзу. Уперше вона була закріплена на рівні установчих договорів із підписанням у м. Маастрихт Договору про Європейський Союз 1992 р. (далі – ДЄС) Так, у ст. ст. 2(4) і 3(1) ДЄС [5] *acquis* ЄС проголошується як одна із цілей та основ функціонування Європейського Союзу.

Зазначена концепція містить нормативне визначення також в українському законодавстві. У Загальнодержавній програмі адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу від 18 березня 2004 року зазначається, що *acquis* ЄС – це правова система ЄС, яка включає акти законодавства Союзу, прийняті в рамках Європейського співтовариства, Спільної зовнішньої політики та політики безпеки і Співпраці у сфері юстиції та внутрішніх справ [6]. На нашу думку, ця дефініція не повністю розкриває складну та комплексну концепцію.

Acquis ЄС є надбання європейської інтеграції у сфері права, політики та економіки, яке будується на спільних європейських цінностях. Її головне призначення полягає у тому, щоб гарантувати єдність, цілісність та стабільність правової системи ЄС [7, с. 40]. У політичному та правовому значенні вона становить сукупність загальних прав та обов'язків, які пов'язують усі держави-члени з Європейським Союзом. Важливо зазначити, що термін *acquis* ЄС не є тотожним поняттю законодавство ЄС. *Acquis* ЄС – це юридичний термін для позначення поняття права ЄС, тоді як під законодавством ЄС розуміють обов'язкові до виконання акти, прийняті інститутами ЄС у рамках законодавчої процедури. Відтак, правова система ЄС охоплює не лише законодавчі акти ЄС (регламенти, директиви, рішення), але й також інші обов'язкові акти (наприклад, рішення Європейської Комісії або Європей-

ської Ради), принципи права, судові прецеденти та навіть акти «м'якого» права.

І. В. Яковюк зазначає, що у правовій доктрині використовуються різноманітні терміни (адаптація, апроксимація, гармонізація, зближення, імплементація тощо) для позначення процесів, пов'язаних із приведенням національного законодавства у відповідність із правом ЄС [7, с. 15–17]. На нашу думку, найбільш універсальним та точним є термін адаптація, під яким у контексті євроінтеграції варто розуміти побудований на міжнародній угоді планомірний процес узгодження нормативно-правових актів держави-реципієнта з європейськими стандартами правового регулювання окремих видів суспільних відносин [8, с. 64].

О. С. Проневич пропонує виділяти такі ознаки адаптації: 1) проводиться державою-кандидатом на вступ до ЄС на підставі міжнародної угоди; 2) є засобом правової інтеграції та універсалізації права; 3) безпосередньо пов'язана з правотворчим процесом; 4) має динамічний та односторонній характер; 5) ґрунтується на засадах поваги до державного суверенітету; 6) передбачає консолідацію зусиль усіх гілок влади; 7) має випереджаючий характер тощо [8, с. 64265].

Процес адаптації українського законодавства до європейських стандартів був започаткований ще на підставі Угоди про партнерство та співробітництво 1994 р. та у подальшому був розвинутий, виходячи з положень Угоди про асоціацію 2014 р. На сьогодні адаптація українського законодавства до *acquis* ЄС є вкрай важливим процесом ще й тому, що наша держава отримала статус кандидата та повинна продовжувати проводити комплексні реформи для досягнення достатнього рівня еквівалентності правових норм.

Відтак, процес адаптації полягає в реформуванні чинного законодавства, що дозволить подолати нормативні прогалини, створити інституційний механізм та впровадити процедури для виконання критеріїв вступу до ЄС.

Важливим є також те, що адаптація національного законодавства до права ЄС повинна охоплювати не лише оновлення нормативної бази, але й стосуватися проведення послідовної роботи спрямованої на розроблення дієвого механізму для імплементації відповідних норм. У зв'язку із цим адаптацію законодавства умовно можна поділити на дві взаємозалежні частини. Одна з яких відповідає за безпосереднє узгодження національного законодавства з *acquis* ЄС, а інша – за застосування оновленої законодавчої бази на практиці. Крім того, адаптацію національного законодавства можливо розглядати крізь призму діяльності різних гілок влади: законодавчої, виконавчої, судової. Якщо на законодавчу гілку влади покладатимуться повноваження з прийняття законодавчих документів, які впроваджуватимуть європейські стандарти, то судова гілка влади під час тлумачення відповідних норм повинна правильно їх застосовувати, керуючись не лише «буквою», але й «духом» закону.

Із 2014 р. Україною вже досягнуто істотного прогресу щодо наближення національного законодавства до *acquis* ЄС. Було прийнято низку нормативних актів спрямованих на втілення основних положень антикорупційної політики. При цьому, всі законодавчі зміни можливо поділити на дві групи: 1) внесення змін до нормативних документів, у яких лише окремі норми стосуються заходів протидії та запобігання корупції; 2) розроблення нових або внесення змін до існуючих актів, сфера дії яких безпосередньо стосується боротьби з корупцією.

Що стосується першої групи, то пакет антикорупційних законів передбачав внесення змін до Закону України «Про прокуратуру», Цивільного кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення, Господарського кодексу України, Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців», Закону України «Про запобігання корупції», Закону

Україні «Про державну службу» та Кримінального процесуального кодексу України. Крім того, була проведена криміналізація корупційних діянь та посилено кримінальну відповідальність шляхом розширення за рахунок юридичних осіб суб'єктного складу вчинення корупційних кримінальних правопорушень, уведено процедуру конфіскації майна тощо.

Друга група нормативних документів стосувалася прийняття спеціальних законодавчих актів та планів заходів, спрямованих на виконання антикорупційної стратегії. Базовим з таких нормативних актів став Закон України «Про запобігання корупції» 2014 р., який визначає правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції, зміст та порядок застосування превентивних антикорупційних механізмів, правила щодо усунення наслідків корупційних правопорушень.

Однією із складових ефективної реалізації антикорупційної політики є розроблення інституційного механізму, який складатиметься з незалежних від політичного втручання спеціалізованих органів, працівники яких матимуть високу професійну компетентність та достатні матеріальні ресурси. У зв'язку із цим було створено такі спеціалізовані антикорупційні органи: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), Національне агентство України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів (Агентство з розшуку та менеджменту активів або АРМА). Важливу роль у створенні антикорупційних інституцій відіграла Консультативна місія ЄС в Україні, яка надавала стратегічні консультації та практичну підтримку заходів щодо проведення реформ відповідно до європейських стандартів.

Іншим проблемним питанням, яке породжувало існування високого рівня ризику вчинення корупційних діянь була сфера публічних закупівель. До 2016 року ця сфера була закритою та корумпованою, що стало причиною розроблення електронної системи публічних закупівель «Prozorro» з метою забезпечення високого рівня транспарентності. Електронна система дозволяє забезпечити рівний доступ бізнесу до публічних закупівель. Система не лише допомагає провести закупівлі, але й надає змогу простежити цільове витрачання коштів платників податків завдяки прозорості всього процесу від моменту оголошення конкурсу до визначення переможців тендеру та повного виконання умов договору [9]. Ефективність цієї системи була високо оцінена у світі, про що свідчить той факт, що у 2020 році Prozorro була визнана найкращою системою публічних закупівель у світі.

Ще одним важливим досягненням у боротьбі з корупцією стало запровадження у 2016 році системи е-декларування. Вона дозволяє проводити регулярний моніторинг майнових декларацій посадових осіб, уповноважених на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, а також за наявності достатніх підстав перевіряти законність походження майнових статків відповідних осіб. Особливості проведення такого фінансового контролю визначені розділом VII Закону України «Про запобігання корупції» [10].

Після початку повномасштабного вторгнення РФ на територію України, у нашій державі активізувалися євроінтеграційні процеси, сукупний результат яких призвів до отримання статусу держави-кандидатки (23.06.2022) та прийняття політичного рішення про перехід до переговорної стадії (14.12.2023). Зазначений успіх обумовлений проведенням широкого комплексу заходів спрямованих на подолання корупційних ризиків у публічному та приватному секторах.

ЄС відзначає істотний прогрес у реалізації антикорупційної політики України. Так, у Звіті Європейської

Комісії щодо України від 08.11.2023 [11], інституцією ЄС позитивно оцінено такі реформи: 1) оновлення антикорупційної стратегії на період 2021–2025 років та розроблення комплексної державної програми для її реалізації; 2) інституційні зміни, пов'язані з призначенням керівників САП та НАБУ шляхом проведення прозорого та демократичного конкурсу із залученням незалежних експертів; 3) посилення співпраці НАБУ та САП з метою активізації розслідування справ про корупцію на найвищому рівні; 4) відновлення роботи системи електронного декларування майна, яка була призупинена після введення воєнного стану, а також відкриття її для громадянського суспільства.

Незважаючи на проведені реформи, проблема боротьби з корупцією залишається однією з найбільш важливих для української держави та суспільства. У зв'язку із цим варто проводити реалізацію комплексних заходів на всіх рівнях для того, щоб знизити корупційні ризики.

Прояв корупції на «побутовому» рівні часто пов'язують із недостатньою обізнаністю громадян та недоброчесністю представників влади та/або місцевого самоврядування. Однак, на нашу думку, важливим чинником, який може вплинути на рівень корупції є доступність в отриманні послуг, які має надати відповідна посадова особа, яка уповноважена на виконання функцій держави або місцевого самоврядування. У такій ситуації для зменшення корупційних ризиків варто впроваджувати діджиталізацію отримання послуг, що допоможе зробити процес більш автоматизованим та прозорим.

Адаптація національного законодавства до *acquis* ЄС може допомогти вирішити проблему, пов'язану з низьким рівнем довіри суспільства до органів правосуддя. Важливим є також те, що реформування судової системи є одним з зобов'язань України перед міжнародними партнерами, що безпосередньо впливає на фінансову підтримку нашої країни. У цьому контексті варто зазначити про те, що Вища Рада Правосуддя (далі – ВРП) та Вища кваліфікаційна комісія суддів (далі – ВККС) ще не завершили етап формування нового складу, тому особливу увагу варто приділити реалізації саме цього процесу.

Окремі корупційні ризики у судовій гілці влади виникають внаслідок надмірної завантаженості суду через дефіцит людських ресурсів для справедливого та швидкого вирішення справ. Вирішення цієї проблеми можливе завдяки впровадженню сучасних технологій у судовий процес України (наприклад, Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи). Станом на 2023 рік перешкодами для цього є брак фінансових ресурсів та недостатнє забезпечення захисту інформації.

З метою зменшення навантаження на суди, варто розглянути можливість внесення змін до процесуальних кодексів щодо удосконалення системи альтернативного розв'язання спорів шляхом забезпечення більшою підтримкою третейських судів та міжнародних комерційних арбітражів. До речі, такі зміни також передбачені у Національній економічній стратегії на період до 2030 р. [12].

Важливим для розвитку України є процес протидії політичній корупції. Ця проблема включає обтяжливий та непрозорий механізм діяльності політичних партій, а також надмірний вплив олігархії на них. Для запобігання надмірного впливу на політичні партії та виборчі кампанії з боку олігархів і фінансово-промислових груп, пропонується сформулювати вичерпний перелік ситуацій, за яких політичним партіям заборонено використовувати кошти із значаних вище джерел фінансування. Так, у Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки пропонується визначити вимоги щодо використання рекламних засобів та розробити механізм притягнення до відповідальності за порушення цієї вимоги під час виборчої кампанії [13]. Варто зазначити, що саме цей документ є дорожньою картою для виконання вимог ЄС у боротьбі з корупцією.

Окрім ефективної реалізації положень Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки необхідно проводити подальше впорядкування та вдосконалення матеріального й процесуального кримінального права. Подолання великого навантаження на спеціалізовані правоохоронні та судові органи має бути вирішене шляхом збільшення штату співробітників НАБУ, прокурорів САП і суддів ВАС. Крім того, Європейська Комісія наголошує на встановленні додаткових гарантій щодо забезпечення незалежності САП шляхом удосконалення процедури відбору голови цього органу та інших ключових посадових осіб, підвищення організаційної та процедурної автономії, а також вдосконалення системи підзвітності [11].

Висновки. Ефективна адаптація національного законодавства до *acquis* ЄС є передумовою для подальшої інтеграції України в Європейський Союз. Саме ці дії підкреслюють рішучість намірів країни-кандидата слідувати цінностям ЄС, а також взяти на себе всі міжнародні зобов'язання, що випливають з членства у цьому об'єднанні. Впровадження європейських стандартів з протидії та запобігання корупції матиме позитивний вплив не лише для побудови демократичних інститутів в Україні,

але й також сприятиме економічному зростанню та соціальному захисту населення.

За останній 10 років Україною вжито широкий комплекс заходів щодо боротьби з корупцією, що дозволило в окремих аспектах максимально наблизити національне законодавство до *acquis* ЄС. Зокрема, було відзначено розроблення інституційного механізму (НАЗК, НАБУ, САП, АРМА), який покликаний здійснювати моніторинг, переслідування та правосуддя щодо посадових осіб держави і місцевого самоврядування, які вчинили корупційні правопорушення. Також варто визнати прогрес у частині проведення державних закупівель та відновлення е-декларування. Однак, висока навантаженість на спеціалізовані правоохоронні та судові органи вказує на необхідність розширення їхнього штату для забезпечення ефективної реалізації функцій та повноважень. Крім того, діджиталізація послуг у публічному секторі також зменшить корупційні ризики.

Відтак, продовження реформ спрямованих на реалізацію основних положень Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки є важливою умовою євроінтеграційного процесу в Україні та успішного проведення переговорів про вступ із ЄС.

ЛІТЕРАТУРА

1. Запобігання корупції серед народних депутатів, суддів та прокурорів. Звіт за результатами оцінки GREKO (Україна). 2017. URL: <https://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=5a1c32e64> (дата звернення: 24.12.2023).
2. Коваль О. М. Адаптація українського законодавства до європейських норм та стандартів боротьби з корупцією. *Наукові перспективи*. 2023. № 8 (38). С. 480-488.
3. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншої сторони: ратифіковано Законом України від 16.09.2014 р. № 1678-VII. Дата оновлення: 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/conv#n2807 (дата звернення: 24.12.2023).
4. The Presidency Conclusions of the European Council meeting in Copenhagen on 21-22 June 1993. URL: <https://www.consilium.europa.eu/media/21225/72921.pdf> (дата звернення: 24.12.2023).
5. Treaty on European Union of 7 February 1992. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:11992M/TXT&qid=1689584397421> (дата звернення: 24.12.2023).
6. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18.03.2004 № 1629-IV. Дата оновлення: 04.11.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 24.12.2023).
7. Яковюк І. В. Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу: проблеми теорії і практики. *Європейський Союз і Україна: особливості взаємовідносин на сучасному етапі*. Нац. акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. Харків: Оберіг, 2012. Розд. 1. С. 5–47.
8. Проневиц О. С. Адаптація вітчизняного законодавства до законодавства Європейського Союзу: доктринально-правовий аспект. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 3. С. 59-69.
9. Що таке Prozorro? URL: <https://prozorro.gov.ua/about> (дата звернення: 24.12.2023).
10. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Дата оновлення: 10.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> (дата звернення: 24.12.2023).
11. Key findings of the 2023 Report on Ukraine. *Official site of European Commission*. 2023. URL: https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/qanda_23_5631 (дата звернення: 24.12.2023).
12. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179> (дата звернення: 24.12.2023).
13. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.12.2023).